

God incognito

Palmyre M.F. Oomen

Wijkende horizon. Is er binnen het secularistiedenken nog wel plaats voor God? Autonomie verdringt immers geschapenheid, vrijheid genade en initiatief geborgenheid. Is er aan de einder nog wat te bespeuren, of turen we te ver?

Gods verborgenheid

De ervaring dat God niet te vinden is, beschouwen we mogelijk als typerend voor onze moderne tijd. Dat is ze ook, maar toch met een forse relativering. De ervaring van het niet-bemerken van God, zien we namelijk door heel de geloofsgeschiedenis heen tot uitdrukking komen: Bij Luther (16de eeuw), bij Anselmus (11de eeuw). Zelfs Jezus bad volgens Marcus en Matteüs: *Mijn God, mijn God, waarom hebt Gē mij verlaten?* En nog eens zo'n 5 à 600 jaar eerder wordt al in het Oude Testament gezegd *Waarlijk Gij zijt een verborgen God* (Jes. 45,15).

De problematiek van Gods verborgenheid is dus zeker niet iets van pas de laatste tijd. Maar wel is er in onze tijd, dunkt me, sprake van een verscherping van de problematiek. De vroegere klachten over Gods verborgenheid werden geuit vanuit de gelovige vooronderstelling dat God zich zou kunnen manifesteren, al gebeurde dat op dat moment dus niet. Die vooronderstelling zijn wij nu ook kwijt. ('Wij' zoals we getekend zijn door onze cultuur.) Voor onze cultuur nu — en

we zijn daar zelf een onderdeel van — is het kenmerkend dat we op geen enkele wijze er op rekenen dat God zich daadwerkelijk zou kunnen manifesteren. Gods ingrijpen wordt als een overbodige hypothese beschouwd. We leven zoals dat heet in een 'geseculariseerde maatschappij'. Als gelovige kun je niet doen alsof die secularisatie niet bestaat, ons niet voor serieuze vragen stelt. Je hoeft echter ook niet te doen alsof de secularisatie het laatste woord heeft. Wat je wel doen kunt is 'uitzien naar God — de secularisatie voorbij' (Houtepen).

Secularisatie

Secularisatie is onder meer op te vatten als het los raken van alle gebieden van leven en denken van religieuze invloed en, daarmee samenhangend, als poging al die gebieden te begrijpen in de termen van die gebieden zelf (zonder dat er dus een verklaring van buiten af, vanuit God, nodig is). Volgens het geseculariseerde inzicht volgen natuurgebeurtenissen, maar ook menselijke gebeurtenissen hun eigen immanente (on)wetmatigheden (autonomie), en is het daarom nooit nodig of wenselijk te verwijzen naar een goddelijk handelen om bepaalde gebeurtenissen te verklaren. Je kunt secularisatie dan ook beschouwen als de uitdrukking van het niet tegenkomen van God in het gebeuren van de wereld.

Er zit dus een intrinsieke spanning tussen de secularisatie serieus nemen, kind zijn van deze tijd, en geloven in de bijbelse God. En daarmee vertel ik u waarschijnlijk niets nieuws, want velen van u zullen dat aan den lijve ondervinden.

Bijbelse verhalen over God

Het lijkt me goed, alvorens een mogelijke oplossing voor die spanning te beproeven, ons af te vragen: waarom willen we vasthouden aan die God van de bijbel, als dat toch zo duidelijk niet van deze tijd lijkt te zijn?

Ondanks dat er prachtige diepzinnige godsbewijzen zijn, loopt de weg naar God wellicht nooit via zo'n bewijs. Want geen enkel bewijs, zo is althans mijn ervaring, is van zo'n kwaliteit en aantrekkingskracht, dat als je niet gelooft je er door zou gaan geloven. Er is altijd wel een speld tussen te krijgen. En al zie je niet waar die speld ertussen zou kunnen, dan nog voel je je 'gepakt' juist doordat het bewijs pretendeert sluitend te zijn. Een godsbewijs provoceert vaak eerder ongelof dan geloof.

Wegen naar God lopen anders (als er al sprake is van zo'n weg natuurlijk). De weg naar het geloof loopt bijvoorbeeld via verhalen, bijbelse verhalen veelal. Verhalen die je zo worden verteld dat je er zin in krijgt, zin in ziet. Verhalen die grond geven aan je verzet tegen heersende onrecht, die grond geven aan je verlangen naar gerechtigheid en vrede. Verhalen die uitdagen omdat Gods vrede niet goedkoop verkrijgbaar is. En verhalen die troosten omdat ze vertellen van Gods liefde die groter is dan ons onvermogen, van God die ons op onze benen zet in plaats van kleineert, die ons moed geeft. Verhalen die God niet noemen als verlengstuk van de machtigen, maar als spreekbuis van kleine mensen.

Dilemma

Als je eenmaal geraakt bent door die verhalen (al is de kerkelijke praktijk en ook je eigen praktijk vaak in flagrante tegenspraak met hun inhoud), dan kom je er niet meer los van.

Maar dan ook is de genoemde spanning in volle emotionele en cognitieve hevigheid aanwezig: je bent gegrepen door die verhalen van Israël en Jezus, je ervaart het daarin ter sprake gebrachte geloof als bemoedigende tegenkracht tegen onrecht, je wilt graag geloven in de God die daarin tot spreken komt, maar hoe is dat dan te rijmen met de geseculariseerde mens- en wereldopvatting die je evenzeer eigen is?

Het moeilijkste punt daarbij lijkt me, dat God zoals hij ter sprake komt in de bijbelse verhalen niet een a-historisch Al is, maar een handelende God, een God die actief in de geschiedenis aanwezig is. Hij wordt schepper genoemd, helper, bevrijder!

Uitwegen

Eén weg die je als gelovige in een gesecculariseerde maatschappij kunt bewandelen is, hoe dan ook blijven spreken over Gods bevrijdend handelen. Die taal blijven hanteren in verkondiging en gebed, al kun je niet verantwoorden wat de uitdrukking 'Gods daden' wel mag betekenen in de context van ons gesecculariseerde wereld- en zelfverstaan. Hoe veel respect ook opgebracht moet worden voor deze gelovige houding (het bewaart de geloofsschat en dat is een groot goed), de theologie als theologie mag zich hier niet mee tevreden stellen. Want zo blijft spreken over God, een spreken dat niet landt in het hier en nu. Gods handelen speelt zich dan af in een van de gewone geschiedenis onderscheiden heilsgeschiedenis, of wordt verschoven naar de toekomst. Maar Gods inwezigheid en Gods aanwezigheid hier en nu, raken zo uit het vizier, en daarmee ook Gods betrokkenheid bij huidige lijden en bij de huidige bevrijdingspraxis.

Een andere weg die bewandeld kan worden om uit het dilemma tussen secularisatie en geloof in God te geraken is, de verhalen van God wel blijven vertellen, maar dan als verhalen die in feite enkel over de mens gaan. 'God' wordt zo opgevat als een taalcode, waar geen eigen realiteit aan

1. God is noch 'hij', noch 'zij', noch 'het'. Waarom blijf ik dan 'hij' zeggen? Switchen van het traditionele 'hij' naar 'zij' heeft naast duidelijke voordelen — alleen al omdat het te denken geeft — voor mij toch als ernstig bezwaar, dat het een geslachtelijke connotatie eerder benadrukt dan afzwakt. Bovendien zou ik de switch gevoelsmatig niet goed kunnen maken, omdat gaan praten in zij-termen mij de gewaarwording geeft het ineens te hebben over een andere mij vreemde godheid. Maar nogmaals: God is noch 'het', noch 'zij', noch 'hij'!

beantwoordt, doch die een aanduiding is voor de ervaringsdiepte van mensen, of functioneert als handelingsoriëntatie. De secularisatie wordt zo ten volle recht gedaan. En een voordeel is dat duidelijk bedacht wordt dat al die bijbelse verhalen onszelf aangaan, over ons gaan. Grote nadelen zijn er echter ook. Om er een van te noemen: de verhalen zo opgevat lijken wel het zelfde visioen te blijven vertolken van gerechtigheid en vrede, maar het hart is er uit: het blijven slechts tot ethiek aansporende verhalen, die als je niet uitkijkt uitlopen op een ethische kramp, omdat God, Gods liefde, Gods 'ja' dat voorafgaat aan ons doen en laten dan fictie zijn. Maar geloof versmald tot ethiek is geen blijde boodschap meer, omdat alle noties van ontvangen en gratuïteit dan ingeruild zijn voor zelfwerkzaamheid en maakbaarheid.

De conclusie moet daarom zijn: Het dilemma omzeilen door òf de secularisatie niet te verdisconteren, òf door Gods realiteit op te geven blijkt niet tot bevredigende resultaten te leiden. Rest dus het dilemma niet te omzeilen. Te zoeken dus naar een weg, hoe we zo over God kunnen spreken dat daaruit blijkt dat God niet buiten mensen om, niet buiten schepselen om, dingen bewerkt, anders gezegd dat Gods werken niet heteronoom is, terwijl dat spreken toch omgekeerd ook niet slechts een 'talige verdubbeling' is — vrome doch in feite loze praat.

Knelpunten

In de klassieke theologie wordt, als het gaat over Gods werking op de geschiedenis, onder meer gesproken van Gods almacht en Gods voorzienigheid. Het lijkt me dat daar kristalisatiepunten zitten van onze problemen. 'Voorzienigheid' wordt klassiek begrepen als Gods planning 'vooraf' van heel het wereldgebeuren, plus Gods uitvoeren van dat plan. Dát God zijn plan kan doorvoeren zonder dat een tegenkracht hem te sterk af is wordt uitgedrukt met het begrip 'almacht'. Dit leidt echter gemakkelijk tot een volledig door God gedetermineerd wereldbeeld, en dat botst met onze op-

vattingen — sinds de Verlichting — van vrijheid en autonomie. Nu is er op die Verlichtings-opvatting ook heel wat af te dingen: onze vrijheid is lang niet zo groot en groots als wel werd gemeend. Maar toch: het besef dat de toekomst niet vastligt, maar minstens ten dele afhangt van ons doen en laten, lijkt ons desondanks onvervreemdbaar eigen geworden. Maar de visie van een open toekomst, een toekomst die minstens nog niet geheel vastligt, is buitengewoon moeilijk te rijmen met de notie van een almachtige voorzienigheid Gods.

Dat is echter niet het enige knelpunt. De notie van Gods almacht en voorzienigheid in de traditionele zin begrepen lijkt niet alleen strijdig met onze (verhoopte) vrijheidsbeleving, ze is voor ons aanvoelen ook niet te rijmen met het kwaad en het lijden dat we overal om ons heen of bij onszelf zien. Het is dus niet alleen de secularisatie, de autonomie-opvatting, die ons doet vragen: 'Komen we God wel tegen? Zo ja, hoe dan wel?'. Ook de kwestie van de overmaat aan lijden doet ons die vragen stellen: 'Waar zijt Gij toch te vinden?'. Het lijkt me daarom ondanks alle oprecht respect voor de traditie, dat wij levend in onze tijd met ons probleembewustzijn, andere modelvormingen moeten beproeven. Ongetwijfeld ook niet voor de eeuwigheid!

In het navolgende wil ik daarom een andere visie op Gods handelen presenteren; daarna bezien in hoeverre dat nu iets oplost aan de gesignaleerde secularisatieproblematiek; om tenslotte expliciet de vraag van dit artikel aan de orde te stellen: Hoe komen we God in deze wereld tegen?

ANDERS DENKEN OVER GOD

God wordt in de bijbel Schepper genoemd, maar kennelijk heeft dat voor de bijbelse vertellers niet als consequentie dat alles zo als het er is door God bedoeld is. Dat blijkt ook duidelijk uit hetgeen de profeten zeggen. Die consequentie dringt zich wel op binnen een theologische theorie waarin sprake is van Gods voorbeschikking en almacht. Dan is God namelijk

de (gedeeltelijk indirecte maar toch almachtige) veroorzaker van de wereld. Dan moet dus de bestaande toestand gezien worden als uitdrukking van Gods wil. Het is al gezegd: het probleem van het kwaad dient zich dan levensgroot aan. Ook als gedacht wordt dat God het kwaad niet wil doch toelaat uit respect voor onze vrijheid, blijft er een te wrange bijmaak. De geloofsnotie dat God voluit tegenpool is van het kwaad dreigt te vervagen.

Ik wil daarom proberen de weg andersom te bewandelen: niets afdoen aan Gods goedheid, maar de wijze waarop God handelt her-denken². Straks zal blijken in hoeverre dan ook het dilemma waar de secularisatie ons voor plaatst — namelijk de autonomie van de wereld en het niet tegenkomen van God — hierdoor iets van een oplossing heeft gevonden.

Als je het bijbels getuigenis van Gods goedheid recht wil doen, en ziet dat veel in de wereld negatief is (dus in strijd is met Gods bedoeling), dan dringt de conclusie zich op: kennelijk kan God zijn bedoeling niet altijd realiseren. De wereld zoals die is, is niet zoals die door God bedoeld is. Er pleit dan ook veel voor, het scheppingsverhaal waarin staat dat God de wereld schiep en zag dat het goed was, te lezen als een vooraan geplaatst contrastverhaal: de wereld is slecht, maar dat is niet door God; de wereld zit beroerd in elkaar, maar Gods plan met de wereld is anders. Het scheppingsverhaal dus niet als openbaring van h^oe het begonnen is, maar als openbaring van waar het God óm begonnen is. Gods bedoeling met de wereld dus niet opgevat als een veroorzakend plan aan het begin dat zich heeft gerealiseerd, maar Gods plan als een perspectief, een visioen dat hij ons hier en nu voorhoudt, waartoe hij ons verlost, nooit dwingend, maar appellerend, innerlijk motiverend.

2. In het kader van een andere vraagstelling, is deze zienswijze ook aan de orde gesteld in P.M.F. OOMEN, *Gods betrokkenheid bij onze geschiedenis*, in *Tijdschrift voor Geestelijk Leven* 44 (1988) 2, p. 209-222.

Dit is een visie die momenteel in vele theologieën naar voren komt, met name in die theologieën die weigeren de status quo als uitdrukking van Gods wil te zien. Dat is begrijpelijk, want God is — op deze wijze beschouwd — niet degene die alles gewild en gemaakt heeft zoals het nu feitelijk is. Nee, God staat als het ware aan de andere kant: hij roept ons weg uit wat wij er van gemaakt hebben (of motiveert ons verder te gaan daar waar onze richting goed is). God staat zo niet primair als een oorzaak achter, maar eerder als een kritische instantie tegenover de status quo. Hij geeft aan dat het anders moet en anders kan, en lokt ons, motiveert ons naar zijn bedoeling toe, naar wat hem voor ogen staat, zijn visioen. En zó, daarmee, geeft God richting aan onze geschiedenis. Niet dus door in te grijpen, ook niet door de wereld zo te determineren dat gebeurt wat hij wil, maar door ons te lokken naar waar het hem om begonnen is. En wáár het God om begonnen is, is onder andere te zien aan de verhaalde geschiedenissen van Israël en Jezus.

Gods handelen komt zo naar voren als lokken, in plaats van als bewerkend veroorzaken. (Dit 'lokken' moet overigens niet begrepen worden als een 'vanaf de zijlijn aanmoedigen'. Het is veeleer zoals een vroedvrouw motiveert: een innerlijk versterken van je eigen willen en kunnen). Maar misschien is het goed niet te vergeten dat 'handelen' naast een intentiekant ook een realiseringskant moet hebben. Dan is er echter pas sprake van Gods hándelen in onze geschiedenis als zijn lokken effect heeft, als wij met andere woorden ons laten lokken, als wij het doen.

God is voor zijn effectief handelen dus aangewezen op ons (zoals een dirigent op de orkestleden wil er werkelijk muziek te horen zijn). Maar waar we ons laten appelleren, waar we ons daadwerkelijk in dienst laten nemen door waar het hem om begonnen is, waar wij dus de mogelijke genezing of hulp of bevrijding realiseren, daar is óns handelen tevens Góds handelen (zoals het concert ook het werk is van de dirigent, of het werken van leerlingen ook het werk is van de leerkracht).

KRITISCHE WEDERVragen

Biedt deze zienswijze nu een uitweg uit het probleem van Gods goedheid en het toch bestaan van kwaad? Mij lijkt van wel. Impliciet is er in het voorgaande al wel iets opgelicht: God smeekt ons te leven naar zijn visioen, maar is voor de werkelijkheid-wording daarvan aangewezen op ons daadwerkelijk gehoor geven. Waar dat niet of slechts ten dele gebeurt kan dus kwaad ontstaan, niet door Gods wil maar ondanks zijn wil.

Er moet natuurlijk veel meer over gezegd worden, kwaad is er niet alleen op menselijk niveau, maar ook op natuurlijk niveau: ziekte, natuurgeweld etc. Bovendien is kwaad, in de zin van lijden, er in zovele gestalten: schuldig, onschuldig, vrijwillig op je genomen. En niet alleen is het kwaad tegen Gods wil, God wil en doet ook iets tegen het kwaad. Dat moet hier nu echter allemaal onbesproken blijven.

Wel wil ik de twee vragen die we moeten stellen in verband met de secularisatieproblematiek nader bezien: (1) Hoe zit het nu met die kwestie van de wereldse autonomie? Zijn we de eigenheid van de wereld niet kwijtgeraakt? En: (2) Biedt deze visie nu meer dan een vrome taalverdubbeling? Zijn we de eigenheid van God niet kwijtgeraakt?

Om met de laatste te beginnen: Als God maximaal kan bewerkstelligen wat door wereldse dingen gerealiseerd kan worden, is er dan toch uiteindelijk niet weer sprake van die vrome taalverdubbeling? Mijn antwoord is 'nee'. Om bij de reeds gebruikte beelden te blijven: Juist als je speelt in een orkest, besef je hoe groot de invloed van de dirigent is, al kan een luisteraar de dirigent niet rechtstreeks horen. En: ik had mijn jongste kind niet zo ter wereld gekregen als de vroedvrouw mij niet toeschreeuwend op het spoor gehouden had, al deed ik het fysiek gezien wel 'zelf'. Verwijzen naar de motiverende en wegwijzende instantie is dus geen lege praat.

Maar daarmee wordt de andere vraag die we ons moeten stellen urgent: hoe zit het dan met die autonomie. Als kennelijk die motivatie van God, dat appèl van God zo belangrijk is, in hoeverre is dan ons willen ons eigen willen? Is zo de grens naar manipulatie of heteronomie niet angstig dichtbij? Ik wil er hier voor pleiten God en mens, hoezeer ook onderscheiden, toch niet als elkaar vreemd te zien. Het eerste scheppingsverhaal in de bijbel vertelt dat wij geschapen zijn naar Gods beeld en gelijkenis. Zoals reeds gesuggereerd: in plaats van als een beschrijving van het begin, is die tekst beter te verstaan als beschrijving van wat we in beginsel, in principe zijn, als beschrijving van waar we op aangelegd zijn. We zijn aangelegd, zegt de tekst, op beeld van God zijn. Anders gezegd: ons ware zelf, wat we eigenlijk zijn, wat we kunnen zijn, is: beeld van God zijn, op God gelijken. Maar we zijn meestal niet wie we eigenlijk zijn. Er is sprake van een afstand tussen wie we feitelijk zijn en wie we eigenlijk zijn, in verschillende contexten benoemd als 'vervreemding' of als 'zonde'. En daarom is Gods appèl op ons geen vervreemding van onszelf, geen heteronoom verleiden, maar juist een lokken naar onze ware eigenheid.

HOE KOMEN WE GOD IN DEZE WERELD TEGEN?

Wanneer we nu expliciet de vraag aan de orde stellen: 'Hoe komen we God tegen in deze wereld?', volgt uit het voorafgaande maar één antwoord, en dat is: *incognito*. God komen we tegen in onze wereld *incognito*, verhuuld, nooit duidelijk aanwijsbaar. Naar drie aspecten wil ik dat kort toelichten, naar Gods werken, Gods willen en Gods aanwezigheid.

Gods werken komen we tegen onherkenbaar vermomd als het werk van onze handen (zoals we het werk van de dirigent alleen horen in hetgeen de orkestleden ten gehore brengen, en het werk van de leerkracht alleen zien in het werken van de leerlingen). Dat wil overigens geenszins zeggen dat omgekeerd al ons werken Gods werken is (de valse noot van de fluitist is ook niet het werk van de dirigent).

'Gods werken komen we tegen in ons werken' betekent negatief geformuleerd: waar mensen (schepselen) geen bevrijding, geen hulp, geen genezing realiseren of kunnen realiseren, daar realiseert God die dus ook niet. Het gesecculariseerde of atheïstische levensbesef lijkt me dan ook beter te kloppen met de manier waarop God er voor ons is, dan we misschien geneigd zijn te denken.

Gods willen, in de zin van Gods visioen of Gods appèl, komen we echter juist veelal tegen onder het teken van het tegendeel, in de contrastervaring: zo als het is is het niet goed. Gods appèl klinkt op uit onrechtsituaties en vindt zijn weerklink in ons verlangen naar verandering daarvan. Maar ook hier: niet iedere contrastervaring openbaart Gods wil. Kijk uit voor wie zich spreekbuis maken van de zogenaamde wil van God. 'Gods wil' is al te vaak misbruikt om eigen belang te sanctioneren. Het blijven luisteren naar de 'oude verhalen van God' scherpt onze ideologiekritische zin in deze. Bovendien vergroot het onze aanspreekbaarheid voor Gods appèl: het verdiept onze onvrede en ons verlangen.

Maar dan toch nog eenmaal die kritische tegenvraag: Waarom moet hier nu 'God' bij ter sprake komen? Kunnen mensen dan zelf niet het goede willen? Jawel, als mensen goed willen dan willen ze dat zelf, dan is het hun eigen willen, anders is het niet goed. Maar ik geloof: hoe immanent en eigen dat willen ook is, het vindt zijn bron elders. Om het moeilijk te zeggen: transcendentie en immanentie hoeven niet tegen elkaar uitgespeeld te worden, mogen dat niet worden. Ik zei net al: God lokt ons naar onze eigenheid. Het eigene is, geloof ik, ten diepste een ontvangen eigenheid. Het beeld van de heilige Geest is hier van toepassing als Gods Geest die in ons woont.

Zonder dat Gods visioen in ons zou wonen, ons eigen zou zijn, zou er sprake zijn van heteronomie zeiden we net. Daar moet echter aan toegevoegd worden: Was datzelfde visioen niet ook transcendent, dus visioen of appèl van God, dan zou er geen motivering zijn onze oude grenzen te over-

schrijden, dan was er geen grond voor de mogelijkheid van echte nieuwheid.

Gods willen en Gods werken komen we dus hooguit bemiddeld tegen, 'incognito' dus: Gods stem in de klacht van armen en profeten, Gods werken in het werken der rechtvaardigen, om het bijbels te zeggen. Maar volgens diezelfde bijbel mogen we meer zeggen: Ten diepste betreft het geloof *Gods onmiddellijke liefdevolle aanwezigheid*: dat hij ons ziet, bij name kent, weet heeft van ons lukken en mislukken, ons liefheeft. Komen we die aanwezigheid tegen?? In ieder geval niet onaangevochten, zoveel is zeker. Daar hoeven we niet mooier over te doen dan het is. 'Godverlatenheid' dat woord komt eerder bij ons boven. En zelfs Jezus ervaarde Godverlatenheid, en zovele mystici na hem.

Ik kan er alleen dit over zeggen: Alleen een God die naast immanent, ook onherleidbaar een eigen ànder is, kan weet van ons hebben, kan ons liefhebben. Alleen een God die GOD is kan grond zijn voor onze hoop, dat — ook wanneer wij niets van God bemerken, anders dan als contrast — ons leven zich toch niet afspeelt onder een blinde hemel, maar voor zijn aangezicht. En dat ís onze hoop.